

KENT KÜLTÜRÜ VE YAPILARLA TASARLANAN KENT

Roma Mimarisi, yaşam biçimi olarak kentin yeni anlamıyla beraber ilerlemiştir. (DIA) O zamana kadar hiçbir şekilde şehirlerin yoğunluğu, tüm Akdeniz Havzasını kapsayan Roma İmparatorluk sınırları dâhilinde böyle büyük bir alan oluşturmamıştı. Tüm yerel farklılıklarda bile ortak yanlar ağır basmıştır. Örneğin Anadolu'dan (Küçük Asya) gelen bir ziyaretçinin yapıların tasarımlarından dolayı Britanya'daki bir şehrin işleyişini, çok zorlanmadan kavraması mümkündür. Ancak şehirlerin oluşturduğu ağı, ayriyeten diğer birçok yerleşim alanları yoğunlaştırmıştır. Özellikle tarımsal faaliyetleri içeren işletmeler ya da alt yapı için gerekli olan diğer düzenlemeler ile ülkenin askeri olarak güvenceye alınması bunda etkin rol oynamıştır. Bunda uyumsuzluklar giderilmeye çalışılmıştır. Bu tutarsızlığı, MS 125 yılında Kuzey Afrika'da doğmuş bir şair olan Apuleius, zengin şehirli bir kadını aşağıdaki gibi açıklar (Met. 2,19,5): Kadının doğduğu şehir, eğlence için özgürlük, seyahat edenler için Roma'daki gibi koşuşturma, misafir için ise taşra sakinliği sunar. Bu karşılığı kentteki birçok yapı kompleksi göz önüne sermektedir. Söz konusu yapı kompleksleri, geniş, dışarıya kapalı yeşil alanlarla parkları içermektedir. (DIA) İmparator Nero (MS 54-68), büyük bir alana yayılan ve portikolu bir villayı içeren kendi sarayı Domus Aurea'yı (altın ev) Roma'nın merkezinde (esquilin tepesi eteklerinde MS 64 yılındaki yangından sonra) inşa ettirmiştir. Buna karşılık görünüşe göre kent dışındaki villalar, kent merkezleriyle benzerlikler kazanmışlardır. Cosa yakınlarındaki Geç Cumhuriyet Dönemi villaları, sanki küçültülmüş kent surları gibi bir çevre duvarına sahiptirler. Eğlence-boş zaman olgusu, doğa olaylarıyla birleştirilmiş, bu sebepten uygun bahçe öğeleri şehrin girişine yerleştirilmiştir. Ancak villa kültürü kentsel yaşam alanlarına dönüşü gerektirmiştir. Böylece taşrada da meydanlar, tapınaklar ve hamamlar inşa edilmiştir.

Roma şehirciliğinde, çoğunlukla plan paftalarında titiz (eksiksiz) tasarlanmış olan planlar söz konusudur. Söz konusu bu plan, belirli bir şematik düzen çerçevesinde yapıların dağılımını düzenler. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, birbirini plan bakımından kopyalayan hiçbir Roma şehri bulunmamaktadır. Hatta büyük askeri garnizonlar bile hemen hemen yapısal olarak tüm benzerliklerine rağmen planları bakımından özdeş değildirler. Cadde ve sokaklar, nehirlerdeki taşımacılık olanakları ve çevrenin diğer etkenleri açısından arazi kullanımını daima dikkate alınmıştır. (DIA) Buna karşılık caddelerin dik açılı olarak

(orthogonal) inşası, birçok yararlı nedenden ötürü tercih edilmiştir: Bu tür plan, öncelikli olarak büyük yapıların kanalizasyon sularının tahliyesini kolaylaştırmış, kent içerisinde ulaşımı kısaltmış, (DIA) kent içerisindeki parsellerin daha kolay dağılım ve düzenini mümkün kılmış ve daha rahat bir oryantasyon (yönelim) sunmuştur. (DAI) Ancak özellikle Roma'da MÖ 387 yılındaki Galya yangınından sonra hızlı yapılaşma nedeniyle, ya da örneğin Ostia ya da diğer koloni şehirlerinde olduğu gibi kentin çok yavaş büyümesi nedeniyle düzensiz bir kent planları ortaya çıkmıştır. Söz konusu planlar, yeni yapı faaliyetleriyle kısmen düzeltilmiş ya da geleneksel doku olduğu gibi kalmıştır. Ancak düzenli planlar, bütünü olabildiğince ölçülü başarımlarından doğmuştur. Grek tarihçi Polybios (MÖ 2. yy), Yunan ve Roma askeri garnizonunun karşılaştırılmasında, yeni inşa edilen garnizonda her askere acemilik çekmeden yaşama imkânı sunan düzeni, anlamıştır.

Şehir çeşitliliğinde, ilk olarak politik ve idari açıdan büyük farklılıklar vardır. Vatandaşların vatandaşlık hakları çok farklı idi ve böylece buna bağlı olarak aynı zamanda politik yaşamın organizasyonları da farklı olmalıydı. Bu yüzden MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda Roma yasalarına göre kurulan Ostia, Terracina, Minturnae ve diğer birçok koloni şehirlerinde politik toplantılar için gerekli olan yapılar mimari tasarımda eksikti, çünkü söz konusu kentlerdeki halk doğrudan doğruya Roma kentine bağlıydı. Cosa, Alba Fucens ya da Paestum gibi latin yasalarına göre kurulmuş olan çağdaş koloni kentlerinde söz konusu politik yapılar mevcuttur. Kültürde de bu durum daha farklı ve çok çeşitlidir. Yani Romalı kolonistler zorunlu olarak Kapitol tapınakları inşa etmemişlerdir. Daha sonraları ise bu farklar daha güçlü bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Örneğin bir koloni şehrinin muhakkak sahip olması gereken, buna karşılık bir taşra kentinin (Municipium) hiçbir zaman gerek duymadığı yapılar, Geç Cumhuriyet ya da İmparatorluk Dönemi'nde bulunmamaktadır. Bağımsız politik organizasyonu olmayan yerleşimlerdeki (*Vici*) halk, çok şaşılacak büyüklükteki yapıları inşa ettirmiştir. (DIA) Örneğin Traian Dönemi'nde Yukarı Almanya'daki Ladenburg kentinde, çok büyük bir çarşı bazilikasının yapımına başlanmış ancak yapı tamamlanamamıştır. Sonuç olarak şehirlerin donatımlarından yani kent içerisindeki yapılardan kentin hangi yasal statüde olduğu doğrudan doğruya anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte kentler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. İmparatorluğun doğusundaki kentlerde farklı kültürel gelenekler vardır ve bu yüzden bu kentlerde oturan kent sakinlerinin farklı biçimlenmiş yaşamları söz konusudur. Pazar

alanları (*agora*'lar), tiyatrolar, caddeler, sütunlu caddeler ve hamamlar, imparatorluğun batısındakilerden farklıdır ve bu farklılıkları hemen algılanmaktadır. (DIA) İmparatorluğun doğusundaki kentlerde Amphitiyatro'lar hemen hemen tümünden eksiktir (Anadolu'daki amphitiyatrolar: *Pergamon, Kyzikos, Anazarbos ve Mastaura*), ancak buna karşılık söz konusu bu kentlerde *tiyatrosu, gymnasium* ve *stadium* bulunur. Buna rağmen kent halkı, söz konusu farkı eksiklik olarak hissetmezler. İmparatorluğun batısında olduğu gibi kent halkı her zaman söz konusu yapıları inşa ettirebilirdi ve zaman zaman da inşa ettirmişlerdir. Daha çok bu, bazı geleneklerle ilgilidir. Söz konusu fark her iki taraf tarafından kabul edilmiş ve belirli sınırlar içerisinde kalmıştır. Bu anlayış, farklı yoğunlukta ve farklı biçimlerde diğer bölgelerde de geçerlidir. Örneğin Eski Mısır'da firavınlar döneminden gelen geleneksel tapınak biçimleri ya da Kuzey eyaletlerinde yaygın olarak görülen kendine has revaklı tapınaklar, tiyatrolar ve diğer yapılar yaşamaya devam etmiştir. Bununla beraber mimari biçim dilinin temel öğeleri söz konusu tüm bölgeleri birbirine bağlamıştır.

Bir kentin değeri, öncelikli olarak kent içerisindeki yapılara bağlıdır, ancak burada yapıların mimari tasarımını çok sınırlı olarak kendi değerini belirler. Eğer söz konusu yapılar yaşam biçiminin kalitesine hizmet ediyor ise bu mümkündür. Antik yazarlardan Statius (MS 40-96) Neapolis'deki (Napoli) Forum'daki rahat yaşam tarzından, tapınaklardan ve sayısız sütunları ile geniş stoa'lardan ve son olarak şenlikler için izlenice yeri olarak inşa edilmiş iki tiyatrodan övgü ile bahsetmekte ve hatta bu yapıları Roma'dakilerle karşılaştırmaktadır (Silv. 3,87ff.). Çoğunlukla kentler üzerine övgüler söz konusu öğeleri içermektedir. Şehirler, kendi donanımları ile öncelikle kent halkının ve aynı zamanda kente gelen ziyaretçilerin de rahatını sağlamalıydı ve bu açıdan da diğer şehirlerle daima karşılaştırılmaktaydılar. Kentlerdeki temel yapılar, birbirleriyle örtüşmekteydi. Britanya'nın yerli halkları dilin yanı sıra Roma kültürünü de benimsemiş ve bununla bağlantılı olan yaşam biçimini özellikle tapınak, pazar alanı (*agora*), sütunlu cadde ve hamam kullanımını da özümsemişlerdir (Tacitus, Agric. 21). Mimari tasarım ve yaşam tarzının birlikte hareket etme bilinci, açık bir şekilde vurgulanmıştır.

Kentlerin inşası, nüfusun artışı ya da ekonominin gelişmesi gibi sadece dış etkilere bağlı olarak gelişmemiştir. Bu daha çok nüfusun kültürel gereksinimlerine bağlı olarak ya da dönemle bağlantılı olan ideolojik planlarla şekillenmiştir. Krallık ve Erken Cumhuriyet

Dönemleri'nde şehrin görüntüsüne Forum'daki yapı kompleksleri ve tapınaklar hâkimdir. Orta ve Geç Cumhuriyet Dönemleri'nde ise oldukça fazla sayıda *stoa*, *bazilika* ve kent yaşamı için gerekli olan alt yapı ile ilgili tedarik yapıları bu görüntüye eklenmiştir. Bu yapılarla, Roma'nın yönetici ailelerinden olan müfret yöneticilerin ya da zafer kazanmış generallerin özel başarılarının görüntüsü ile bağdaştırılmıştır. Çünkü söz konusu kişiler, genellikle bu yapıları yaptırmışlardır. Kamuoyunu etkileme yani nüfuz oluşturmada ve politik gücü elde etme savaşında yapıyı yaptıran kudretli kişiler (yöneticiler veya generaller) amaçlarına ulaşmak için başarılarını kullanmışlardır. Bu tür eğilimler, İtalya'nın taşra kentlerindeki ya da batı eyaletlerindeki benzer faaliyetleri de belirlemiştir. Ancak buradaki eğilimler bütünleşmiş bir şekilde kesintisiz inşa sürecine dâhil olmuştur. Buna karşılık Roma'da Sulla, Pompeius ya da Sezar'ın yaptırmış olduğu yapılar, daha çok üstün bireysel başarılar olarak öne çıkar (DIA). Yapılar, büyüklük ve plan bakımından birbirleriyle rakip olarak yarışmışlardır. Ancak şehrin alt yapısal olarak tüm gereksinimleriyle bütüncül gelişimi, söz konusu planları belirlememiştir. Toplam sayı ve kalite olarak Roma kenti, Akdeniz Havzasındaki tüm diğer şehirleri geride bırakmıştır.

İmparator Augustus ile birlikte kapsamlı bir değişim başlamıştır. Merkezi projeler kendi adıyla, kendi aile fertlerinin ya da dostlarının adlarıyla birleştirilmiştir. Söz konusu faaliyetler, Roma kentini temelinden değiştiren genel bir program dâhilindedir. Bu program, su kanallarından tapınaklara, halk eğlencelerinden tanrısal törenlere ve yapılardaki faaliyetlerden itfaiye düzenlemesine kadar birçok işi içeriyordu. Antik yazarlardan Sueton (Suet. Augustus 31,1) "Augustus'un kendi ağzından tuğla bir şehir devraldığını ve geriye mermer bir şehir bıraktığını" bildirir. Augustus Dönemi'nde tapınaklar, tanrılarla insanların bağlılığının göstergesi olarak büyük önem kazanmıştır. Tiyatro yapılarında cavea'larda ve sahnedeki oyunlarda eğlence açık bir şekilde düzenlenmiştir. Hamam yapıları beden eğitimini ve daha az olarak ta lüks hayatı vurgulamaktadır. İmparatorluğun genelinde eğer mümkün ise mermerden ya da en azından açık renk, açık renkli taş cinslerinden inşa edilmiş parıldayan tapınak yapıları, tiyatrolar ve şenlik alanları ortaya çıkmıştır. Buna karşılık hamam binaları daha mütevazı kalmıştır.

Daha Augustus Dönemi'nde bile, özellikle Augustus'tan sonraki imparatorlar yönetiminde, vurgular değişmiştir. Bu dönemde yönetim gücünü, büyük saraylar ve

imparatorların konutları ifade etmektedir. (DIA) Bu mimari gelişim Platin Tepesi'nde İmparator Domitian'ın yaptırmış olduğu Domus Flavia (Flaviuslar Evi) ile son noktasına ulaşır. Aynı zamanda Roma halkı eğlence için daha büyük mekânlara kavuşur. Bu Nero, Titus ve Traian tarafından yaptırılan hamam yapı serisinde ya da (DIA) Flaviuslar Sülalesini yapıda zirveye ulaştıran amphitiyatro serisinde açık bir şekilde görülebilmektedir. Mimari yolla, kamusal yaşam yeni bir yön kazanmıştır. Erken dönemde Sezar'dan Traian'a kadar olan imparatorların yaptırmış olduğu yapılardan anlaşıldığı üzere büyük meydanlı yapı kompleksleri ve forumlar önem kazanmıştır. (DIA) Daha sonra ilk olarak İmparator Nero büyük bir hamam yapısının inşasına başlamıştır ve Titus'dan Konstantin'e kadar bir dizi imparator da bunu takip etmiştir. Genelde imparatorluk döneminde şu süreç kendini gösterir; bu süreçte yapılar başlangıçta politik yetkinin etkin tezahürünü ve kamunun bağlılığını vurgulamışken, MS 2. yüzyılda zevki öne çıkaran kültürel gelenek ve imparatorluk sülalesinin üstün pozisyonu ön planda tutmuştur. Bunun için güzel bir örneği, Traian tarafından kurulan ve günümüz Cezayir'inde yer alan Tingad şehri oluşturur (DIA). *Forum ve özellikle kentin diğer yapıları oldukça küçük olarak ölçülendirilmişken, hamam ile tiyatro yapıları büyüklükleri ile öne çıkmaktadırlar. İmparatorluk dahilindeki şehirlerde, yapılara verilen değerin değişimi açık bir şekilde okunabilmektedir.* MS 2. yüzyılda yaşamış hatip Aelius Aristides (Rhod. 43,6) Rhodos şehrini herkesin ortak bir evi gibi hissetmiştir. Bu mecazi anlamda kamusal alan, özel alanın lehine belirgin bir şekilde kaymıştır.

MS 3. yüzyılda dış tehditler oldukça artmıştır. Bu yüzden kentlerin sahip oldukları sistem birçok şekilde zarar görmüştür. Çünkü bu kentlerin birçoğu önemini yitirmiştir. Özellikle dışarıdan gelecek olan baskın korkusu hareket özgürlüğü ile planlama özgürlüğünü oldukça sınırlamıştır. Kentleri çevreleyen güçlü surlar, güvenliği sağlamış ancak yerleşimleri dış dünyadan koparmıştır.

Bu dış tehlikeye sosyal bir yapısal değişim eklenmiştir. Şehirlerin politik ve ekonomik yüzü değişmiştir. Merkezde yer alan meydanlı yapı kompleksleri MS 4. yüzyıl boyunca önemini yitirmişlerdir (Roma'da biraz daha sonra yani MS 5. yüzyılda) ve en iyi durumda söz konusu yapılar imparatorluk ritüelleri için sahne görevi görmüşlerdir. Buna karşılık kiliseler ve kiliseye ait olan diğer yapılar yani vaftiz şapeli (baptisterium), papaz konutları ve diğer kilise yetkilileri gittikçe belirgin bir şekilde önem kazanmışlardır.